

Dr. Szabó Ferenc S. J.

Mindszenty – „A fehér vértanú”

Koltay Gábor és Pozsgai Zsolt filmje ismét Mindszenty József bíboros, a „fehér vértanú” életművére irányította a figyelmet. Szerencsére találkozunk olyan cikkekkkel, filmekkel, kiállításokkal, amelyek igyekeznek teljes fénybe állítani a mártír magyar főpap életművét, ellentétben az utóbbi évek torzító, néha a kommunista időkre emlékeztető írásaival, megnyilatkozásaival.

Kiállítások, filmek, konferenciák

Tavaly Krisztus Király ünnepén a budapesti pasaréti ferencesek Károni János Házában emlékkiállítás nyílt Mindszenty József bíboros életéről (1892-1975). Minthogy a kiállítás anyagát a zalaegerszegi Andor Imre állította össze, főleg a volt zalaegerszegi apátplébános negyedszázados zalai működéséről, kisebb mértékben a veszprémi püspök nyilasok elleni fellépéséről, majd az esztergomi érsek, hercegprímás tömegeket mozgató Boldogasszony évi (1947-48) országjárásáról, a koncepció perről és az azt követő szenvedésekről láthattunk képeket, dokumentumokat.

A kiállítást megtekintve feleledtek zalaegerszegi emlékeim. A gimnázium III-VII. osztályait ugyanis abban az iskolában végeztem, ahol Pehm (Mindszenty) József 1917 elejétől hittanár (is) volt (az intézmény 1923-tól Deák Ferenc, 1950-től Zrínyi Miklós nevét viselte). Az új hittanárnak a III. gimnáziumban tanítványa volt Keresztury Dezső, a későbbi neves író, a II. osztályban Czinder (Kerkai) Jenő, a későbbi jezsuita, a KALOT-mozgalom alapítója, továbbá a gimnázium tantestületének tagja volt ekkor Marton Boldizsár magyar-latin szakos tanár, aki később, mint Marcell karmelita atya lett híressé. (Az 1917-18-as évekről bővebben Mindszenty: Emlékirataim, Bp. 1989, 19-23.) A hittanár Pehm József vezette a diákok Mária-kongregációját is. E kongregációban is tevékenyen részt vettem, tiltakoztam feloszlata ellen. Amikor 1948-ban megindult a Mindszenty személyét befeketítő hajszá, mint gimnazista nem írtam alá, társaim nagy részével együtt, a bíborost rágalmazó felhívásokat.

Pehm József 1919. október 1-én, 27 évesen lett plébános Zalaegerszegen, ahol több mint negyedszázadon át működött. Többek között templomokat és miséző helyeket, valamint egy öregotthont épített a városban és környékén. A legjelentősebb építmény és intézmény, amit létrehozott, a Notre Dame de Sion francia tanító rend egerszegi rendháza. III.-os gimnazista koromban egy ideig (míg a népi kollégiumba nem kerültem) a plébánián laktam, és a Szent József öregotthonban étkeztem, Galambos apátplébános jóvoltából. Pár év

után Mikes püspök kinevezte címzetes apátnak.

Később, 1947-ben, a Boldogasszony éve alatt, itt, Egerszegen, a volt apátplébános, mint bíboros szólta a plébánia melletti pódiumról Zala népéhez, tiltakozva az egyre erősödő elnyomó intézkedések ellen. Ott álltam három méterre a pódiumtól: megszöktem a sportpályáról, ahova kivezényelték a diákokat, miként a gazdáknak lóvizitet rendeltek el: a cél az volt, hogy minél kevesebben jöjjenek Mindszentyt hallgatni. Valaki elrontotta – parancsra – a mikrofont; a tömeg kiabált: „Hangosabban!” Mire Mindszenty kimért hangon: „Ezt a hatóságoktól kérjétek!”

Hitvallók és ügynökök

2009 tavaszán láthattuk Kabay Barna és Petényi Katalin Hitvallók és ügynökök című filmjét, amelynek elején megjelent Mindszenty bíboros. A dokumentumfilm számot vet a magyar katolikus egyház elmúlt 50 évével, a hősi hitvallókat, börtönbe vetetteket éppúgy bemutatja, mint az állambiztonsági szervek által beépített ügynököket – felhasználva az utóbbi években közzétett dokumentációt. Várszegi Asztrik apát, a tanácsadó és narrátor mondja, hogy a múlt tisztázása nélkül az egyház nem szerezheti vissza a társadalom bizalmát. De a múlt tisztázását célzó filmben nem mindig kiegyensúlyozottak az állásfoglalások a kényes kérdésekben. Ezt joggal tette szóvá Osztoivits Ágnes a Heti Válaszban. „Itt van mindjárt Mindszenty József hercegprímás ügye (nem véletlen indul vele a film). Ha nem fogadjuk el, hogy az ő elzárkózása a kommunista hatalommal történő együttműködéstől hősi tett, az egyház függetlenségének hathatós védelme volt, akkor értelmezhetetlenné válnak a további események. Ha azt bizonygatjuk, hogy a primás szembehelyezkedett Rómával, akkor az együttműködést; a pragmatikus megoldásokat mindenképp fölé helyezzük.” A filmből kiderül, hogy sem Rákosiékkal, sem Kádárékkal nem lehetett kollaborálni.

Vissza kell utasítanunk a kommunista vagy baloldali értelmiségieknek néha ma is felbukkanó tételét: Rákosi kereste a dialógust a Vatikánnal, de ezt Mindszenty

nyakassága megakadályozta. Ma már világos, hogy 1948 derekán Rákosi – moszkvai ukázra – elhatározta a bíboros elítélését. Az csak taktikázás volt, hogy P. Mócsy római útjába beleegyezett, valójában egyáltalán nem akarta a párbeszédet a Vatikánnal. Mócsy haza se tért, és Mindszentyt dec. 26-án letartóztatták. Koncepció pere erre az időre jórészt elkészült. Amikor a magyar katolikus püspöki kar Mindszenty bíboros elfogatása után 1949. január 10-én először tanácskozott, és Czapik egri érsek javaslatára úgy döntött, hogy eltitkolja azt a levelet, amelyet XII. Piusz pápa írt hozzájuk – a pápa helytállásra és hűségre buzdította őket –, ezzel a gesztussal szinte normává lett a „túlélés”, majd a „kis lépések” politikája. Minderről bővebben ír Pálos Antal S. J. Lénárd Ödön piarista atya vallomásait és nézeteit ismertette (Távlatok 1995/784-789.; recenzió Lénárd Ödön Erő az erőtlenségben c. könyvéről).

A börtönviselt Lénárd atya radikális „tisztázást” követelő szavait a film elején idézik. Talán a Hitvallók és ügynökök nem hangsúlyozta eléggé, hogy mindaz, ami Mindszenty letartóztatása és elítélése után következett: a püspöki kar „behódolása”, a hitvalló papok és szerzetesek bebörtönzése és a besúgó ügynökhálózat megszervezése – mind annak a következménye volt, amit az evangéliumi jóslat jelez: „Megverem a pásztort, és szétszélednek a juhok.” (Vö. cikkemet a filmről: Távlatok 2009/2., 92-94.).

Egyházüldözés a Kádár-korszakban

Az idén május 6-án és 7-én a Sapientia szerzetesi főiskolán katolikusok és protestánsok konferenciát rendeztek a Kádár-korszak (1956 utáni) egyházüldözéséről, ismét csak emlékezve az üldözött egyháziakra és világiakra, a kommunista rendszer áldozataira. II. János Pál szándéka is az volt, hogy össze kell gyűjteni a XX. század vértanúit. Szabó Csaba, az Országos Levéltár igazgató-helyettese, a korszak kutatója és a konferencia egyik szervezője hangsúlyozta: most már nem annyira az ügynökökre kellene fordítani a figyelmet, hanem a Kádár-korszak alatt megszervezett egyházüldözés, az Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium, ill. a politikai rendőrség kapcsolatrendszerére, módszerére és a koncepció perekre, az ún. Ostpolitik hátterére. A konferenciához kapcsolódóan a Horánszky utcában, a jezsuiták Párbeszéd Házában érdekes kiállítás és dokumentáció mutatta be a koncepció perek áldozatait, az egyházüldözés módszereit. Szerencsére újabban néhány disszertáció készült e témakörrel, fiatal kutatók tárják fel a korszak korábban ismeretlen dokumentumait.

Szabó Csaba monográfiája az 1964-es részleges megegyezést előkészítő tárgyalásokról és az utána következő időszakról jól illusztrálja azt, hogy míg folytak a tárgyalások, Agostino Casaroli érsek „keleti politikájának” hátterében történt az egyházüldözés. A

részleges megállapodást aláírták, de az ún. Mindszenty-ügyet nem oldották meg. Mindszenty József bíboros ekkoriban az amerikai követségen félrabságban aggódva figyelte az eseményeket, jól tájékozódott, és tájékoztatta a Vatikánt, Cicognani bíboros államtitkárt. Azon a véleményen volt – ezt Pro memoria feljegyzéseiben és Emlékirataiban is tudomására hozta a Szentzséknak, hogy a diplomácia (az elnyomó rendszerrel kötött kompromisszumok) akadályozzák az evangelizálást (ez volt egyébként Wyszynski bíboros véleménye is), tehát az Ostpolitik főleg az elnyomóknak kedvez. (Erről bővebben lásd cikkemet: Vigilia 2010/7, 545-547.)

Megjegyzem még, hogy Mészáros István, a kiváló Mindszenty-kutató Árnak és fények című könyvében (Eötvös József Kiadó, 2008.) több „kiegészítést” tett közzé a Mindszenty-életrajzhoz, nevezetesen helyreigazította Somorjai Ádám O.S.B egyik népszabadság-cikkét (interjúját) és az utóbbi években közzétett dokumentumkötetéhez írt, többször torzító jegyzeteit.

Mindszenty, „a fehér vértanú”

Koltay Gábor új filmje – Mindszenty - a fehér vértanú – dokumentumfilm bizonyos fikciós elemekkel átszőve: a főszereplő, Sipos Imre (a Pesti Magyar Színház színész-rendezője) végigjárja a bíboros életnek fontosabb színhelyeit, gyűjti az adatokat, élményeket, hogy válaszolhasson e kérdésre: „Ki is volt hát Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, az utolsó hercegprímás?” Tehát követi Pehm-Mindszenty József életútját szülőfalujától, Csehimindszenttől egészen a bécsi Pázmáneumig, ahol a bíboros élete utolsó éveit töltötte. Közben felsorakoznak a dokumentumok, idézetek Mindszenty Emlékirataiból, tanúságtételek ma is élő főpapoktól, egyházi és világi személyektől. A történelmi környezetbe illesztett, archív anyagokkal illusztrált életút során a néző megismeri az egyházat, hazáját és népét szerető, jogaikat megalkuvás nélkül és hittelt védő főpásztort. Mindszenty bíboros megtapasztalta a magyar nyilasok és a két kommunista terror börtöneit. Éppúgy tiltakozott a zsidók elhurcolása, mint a svábok kitelepítése ellen. Minden elnyomott érdekében felemelte szavát. Történelmi személyiségét így is lehetne jelölni: „emberi jogi harcos”.

A szegedi bemutató után a püspöki hivatalban megrendezett sajtótájékoztatón Koltay Gábor elmondta: Mindszenty József bíboros nemcsak a XX. századi egyháztörténet, hanem az egyetemes magyar történelem egyik kiemelkedő személyisége, a mindenkori emberjogi küzdelem egyik emblematikus alakja. Egészen az utolsó rendszerváltásig nem volt tanácsos még a nevét sem említeni. Az 1991. május 4-i esztergomi újratemetése óta közel 20 év telt el. Mindszentyről többnyire csak akkor írnak, ha a boldoggá avatási eljárással kapcsolatban valamilyen fontosabb esemény történik.

Ezt a kijelentést némileg kiegészíthetjük. Az utóbbi években számos történeti munka foglalkozott a kommunista idők egyházüldözésével, és – így vagy úgy – a Mindszenty-ügy is szóba kerül, jóllehet még mindig jelentkeznek a múltból kísértő torzítások. Koltay filmje végigvezet bennünket a „fehér vértanú” életútján, harmonikusan bemutatva – dokumentálva – a fontosabb mozzanatokot. Főleg az ifjú nemzedék számára közöl fontos ismereteket a magyar főpap életéről (a középiskolákban vetíteni kellene). De az idősebbek is érdeklődve láthatnak pl. olyan képsorokat, amelyek a budapesti amerikai követségre vezetnek, ahol a bíboros 15 évig (1956-1971 között) félrabságban figyelte, követte a világpolitika és az elnyomott magyar egyház eseményeit, küldve a Vatikánba hiteles tájékoztatásait a hazai állapotokról, miközben A. Casaroli érsek folytatta „kelet politikáját”, kompromisszumos tárgyalásait az egyházat elnyomó hatalom képviselőivel, keresve a „modus vivendi”-t, ami végső elemzésben „modus non moriendi” volt.

A szerzőnek nem volt szándékában a történeti kutatások feldolgozása és megvitatása. Nem bizonyítani, vitatkozni akart, hanem tárgyilagosan bemutatni, ismertetni a „fehér vértanú” életútját, történelmi tanúságtételét.

Boldogasszony Éve – Prohászka idézése

A főpásztort saját sorsa nem érdekelte, minden erejét a feladatokra fordította. A hitet akarta feléleszteni és megőrizni az egyház és a nemzet életében. Mindig emelt fővel és éber tekintettel figyelte a magyar nép hitét. Mészáros István, a legtájékozottabb Mindszenty-kutató, a bíboros-prímás lelkipásztori útjairól írja: „1945 őszétől 1948 őszéig, három éven át, fáradhatatlanul járta az országot. Az érseki-püspöki székhelyeken, a kisebb-nagyobb búcsújáróhelyeken hatalmas tömegek gyűltek össze, tíz- és tízezrek sereglettek köréje, hogy meghallgassák tőle Krisztus tanítását Istenről, hitről, erkölcsről, hazáról, szeretetről (nem politikáról!). Százezres tömegeket mozgató meg a Boldogasszony Éve (1947. augusztus 15. – 1948. december 8.), valamint a Nemzeti Mária Kongresszus (1947. október 4-7.) alkalmából. Az 1947. évi budapesti Szent Jobb körmenetnek – amelyet Mindszenty bíboros a Szent István Bazilikától a Hősök teréig vetetett – mintegy félmillió résztvevője volt. S ezekben az években már egyre nagyobb erővel szervezkedett az egyházellenes politikai hatalom.” (következik 58 dátum és helységnevű felsorolása. Mészáros István: Pannonia Sacra, 65-68.). Ebből az „országjárásból” csak egyet emelek ki: 1947. április 13., Székesfehérvár. Prohászka Ottokár halálának 20. évfordulóján nagyszabású ünnepséget tartottak Mindszenty József bíboros vezetésével. (Erről nincs szó a filmben.) Jelen volt a püspöki kar és mintegy 25 ezer hívő. A tömeg jó része a Prohászka-templomon kívül

hallgatta a bíboros-hercegprímás beszédét, aki volt esztergomi spirituálisára emlékezve mintegy a saját portréját is megrajzolta, amikor Prohászka úgy mutatta be, mint Isten, az Egyház és a haza emberét. Mindszenty beszéde elején hangsúlyozta:

„Nem siratni, nem gyászolni, nem is ünnepelni, még kevésbé tüntetni jöttünk, hanem sebekkel teli népünk Te Deumát érte elzengeni, hitet, reményt és szeretetet meríteni és megerősödni.” - „Ki is volt ez az Isten szolgája? Fejedelmi termetben, hódító megjelenésben, a természetfelettit hordozó járásban érintetlen, gyermeked örökifjú lélek. (...) Isten dalnoka, a Szentlélek földre küldött hárfája, ünnepi harang, a nemzet országjáró apostola, lélekgyújtogatója, a jozefinizmus és szabadelvűség poshadt levegőjét a magasból kitisztító villám. (...) Ennél is több: az evangéliumi szociális igazságok meghirdetője és cselekvője, megvalósítója. Nagy szív, hősi áldozat, a közért két végén meggyújtott életgyertya.”

E bevezető után Prohászka vallomásait, naplóit idézve Mindszenty bemutatja Isten emberét, az Egyház emberét és a haza emberét. Végül a hívekhez fordul: „Kedves Hívek! (...) Legyetek Istené, Egyházé, hazáé. Amikor minden szinte futóhomokká indul, rendületlenül ragaszkodjatok az erkölcsi alapoz, mert csak az ősi kereszténység alapján állhatunk meg a fergetegben. Vigyék innét az ő testi-lelki ínséghez lehajló mélységes részvétét, irgalmasságát városotok, falutok világába. Őrködjetek, hogy ne legyen a magyar népnek kétféleképpen nevelt ifjúsága.”

Ez a kis ízelítő is jelzi, milyen beszédekkel lelkesítette a magyar népet a bíboros-prímás. Nem véletlen, hogy két héttel e beszéd után Budapesten, a Károly-kertben ledöntötték Prohászka szobrát. Erről hallunk a filmben. Az Új Ember (1947. május) híradása szerint: „Vasárnap egész nap tartott a hívek zarándoklása. (...) Megjelentek a keresztény vallások vezetői, élükön Mindszenty József bíborossal. A megriadt embereket ezekkel a szavakkal bátorította: 'Prohászka nem döntötték le, szelleme ezzel még csak emelkedett.'”

Talán a szobordöntés is siettetette Mindszenty bíboros elhatározását: 1947. augusztus 15-én meghirdette a Boldogasszony Évet. A filmben ezt a Mindszenty-idézetet halljuk: „Legyen bár divat manapság az anyagelvűség, a materializmus (...) mi (...) ne szakadjunk el őseink hitétől, a katolikus keresztény tanítástól, mert (...) földi hatalmak megsemmisülnek, világnézetek elfajulnak, de Krisztus igéi el nem múlnak, a sziklára épült Anyaszentegyház meg nem inog. (...) Töretlen bizalommal helyezzük sorsunkat Isten kezébe a Szűzanya által. Ezért az 1947/48-as év (...) a Boldogasszony Éve lesz. Jelszava: Vissza a Nagyasszonyhoz, vissza a magyarság ősi életforrásaihoz.”

Mindszenty ma is időszerű tanúságtétele

Miközben a bíboros járta az országot és óriási tömegeket mozgató meg, a hatalom emberei figyelték, leírták beszédeit, Péter Gábor tanulmányozta azokat, hogy amikor eljön az ideje, felhasználhassák ellene. Rákosi Mátyás az 1948-as esztendő teendői között sorolta fel az egyház és a népi demokrácia viszonyának „rendezését”. Amikor Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszter bejelentette az egyházi iskolák államosítását, Mindszenty válasza magabiztos volt: nem lehet történelmi fejlődés a nép akarata ellenében. A harc az ateista ideológia, „államvallás” ellen kieleződött.

Erdő Péter bíboros találóan jegyzi meg, hogy ebben az időben sok függhetett ugyan az egyházi vezetők magatartásától, de az alapvető helyzetet nem ez határozta meg, hanem jórészt az elnyomó hatalom. Példának hozza fel, hogy Grósz József elviselhetetlen politikai nyomás alatt, 1950 nyarán, amikor ezrével vitték el a szerzeteseket, aláírta az úgynevezett 1950-es megállapodást a magyar kormánnyal, de utána néhány hónappal ő ellene is pert konstruáltak és elítélték. „Tehát az, hogy Mindszenty József nem írta alá az egyezményt, nem kívánt ebbe belebocsátkozni két évvel korábban, ez nem azt jelenti, hogy ezen múltak volna a dolgok.”

Van még Erdő Péternek egy fontos megjegyzése Mindszenty bíborosnak az amerikai követségre való meneküléséről 1956. nov. 4-én. Ezt nem ő maga tervezte ki, hanem valaki, tudtán kívül, készítette elő. „Neki az előző éjszakán telefonálnak Tildy Zoltán titkárságáról, hogy menjen a Parlamentbe. 4-én reggel elmegy a Parlamentbe és aztán onnan őt átvezetik az amerikai követségre, ahol az a hír fogadja, hogy neki már Washington megadta a menedéket.”

Erdő Péter bíboros szerint: „Az egyház történetében az Ő szerepe biztos, hogy a hitről szóló tanúságtétel fogalmával fémjelezhető. Nagyon nehéz korszakban állt Mindszenty bíboros a magyar katolikus egyház élén...”.

Veres András szombathelyi megyéspüspök: „Számomra az a legfontosabb üzenete az életének, hogy aki egyszer az egyház és Isten szolgálatára adta az életét, azt teljes odaadással tegye. (...) Ugyanakkor azt is gondolom, hogy az igazsághoz való tántoríthatatlan hűsége az személyes adottságából, jellemvonásából fakadt...”.

Végül II. János Pált idézem (1991-ben Mindszenty József bíboros esztergomi sírjánál mondta): „Esztergom rendíthetetlen bíboros-érseke magasztos erények példáját adta a katolikus világnak. Egy nagy lelkipásztor méltóságával hordozta a fejére helyezett töviskoronát. Olyan magasztos egyházi személy emlékét hagyta ránk, aki hosszú éveken át tudott imádkozni és szenvedni népéért.”.